

Қишлоқ хўжалигида ёнилғидан
тежамкорлик билан
фойдаланиш бўйича
ТАВСИЯЛАР

Тошкент 2011

Тавсиялар т.ф.н., доцент Ё.Холиёров раҳбарлигида Ўзбекистон қишлоқ хўжалигини механизациялаш ва электрлаштириш илмий-тадқиқот институти ходимлари А.Эргашев ва М.Олмосовлар томонидан тузилган.

Мазкур тавсияларда фермер хўжаликларида нефт маҳсулотларидан тежамкорлик билан фойдаланиш бўйича ташкилий-технологик чора-тадбирлар, ташиш, сақлаш, тракторга қуйишда ва техникалардан фойдаланишда ёнилғи маҳсулотларининг исрофгарчилигини камай-тириш йўллари тадқиқ этилган.

Тавсиялар фермер хўжаликлари ва муқобил МТП ходимлари, қишлоқ хўжалиги мутахасислари ва раҳбар ходимлари ҳамда ёнилғи учун масъул ходимлар учун мўлжалланган.

Масъул муҳаррир т.ф.д., профессор М.Тошболтаев

Сўз боши

Қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмларининг ўсиб бориши билан нефт маҳсулотларига, жумладан дизел ёнилғисига бўлган талаб ҳам ортади. Нефт захиралари чексиз эмас, шу сабабдан ҳам талабнинг бир қисмини тежалган ёнилғи ҳисобига қоплаш лозим. ЎзМЭИ ва бошқа илмий-тадқиқот институтларида, илғор фермер хўжаликлари ва машина-трактор паркларида ёнилғидан тежамкорлик билан фойдаланиш ва исроф бўлишининг олдини олиш бўйича муайян тажрибалар тўпланган. Илғорлар тажрибаси ва фойдали ишланмаларни кенг ёйиш бугунги куннинг долзарб масаласидир.

Ёнилғи-мойлаш материалларини тежаш, исрофгарчиликдан сақлаш ва рационал фойдаланиш Фермер машина саройи ва Муқобил машина-трактор паркларидан (МТП) фойдаланиш самарадорлигини оширишда асосий омил ҳисобланади. Чунки, ёнилғига сарфланаётган харажатлар етиштирилаётган қишлоқ хўжалик маҳсулотлари таннархининг 25-30 фоизини ташкил этади [1, 2]. Шундан, жами ёнилғи сарфининг 35-40 фоизи экишгача бўлган даврга тўғри келади.

Ёнилғи-мойлаш материалларидан тежамкорлик билан фойдаланиш ҳамда унинг сифати бузилишига ва исроф бўлишига йўл қўймаслик ҳар бир фермер хўжалиги, МТП ходимлари ва тракторчиларнинг бурчидир.

Ёнилғи маҳсулотларини тежаш ҳар бир ходимнинг кундалик вазифаларида акс этиши, машина-трактор агрегатлари(МТА)дан тўғри фойдаланиш ва ишни оқилона ташкил этишда эътиборга олиниши лозим.

Кўпинча трактор бакининг қопқоғи бўлмайдди, жўмрақлар, муфталар, сальниклар, фланецли

бирикмаларда ёнилғи томчилаб туриш ҳоллари кузатилади. Арзимас бўлиб туюлган, кичик бир эътиборсизлик ҳам Республика миқёсида олиб қаралганда катта миқдордаги ёнилғи исрофгарчилигига олиб келиши мумкин.

1. Ёнилғи исрофгарчилигининг салбий оқибатлари

Агар, ҳар 10 сонияда ёнилғи тизимидан 1 томчи ёнилғи сизиб чиқса, у фермер хўжалиги ёки техника эгаси учун сезиларли таъсир кўрсатмайди. Бироқ, республикамизда 115 мингтадан ортиқ трактор ва комбайн мавжудлигини эътиборга олсак, улардан 10 фоизида ёнилғи сизади, деб фараз қилсак, бир йилда тахминан 600 тонна ёнилғи исроф бўлади. Шунча ёнилғи билан 24 минг гектар майдонни шудгорлаш ёки 105,2 минг гектар майдонга пахта экиш ёки 230,8 минг гектар майдонни бороналаш мумкин.

Ёнилғи ҳам томчилаб, ҳам сизиб исроф бўлса бир суткада 6-7 кг, бир йилда 2,0-2,5 тонна ёнилғи исроф бўлади. Бунга ташкилий камчиликлар, тракторнинг эскирганлиги, ёнилғи тизимининг ростланмаганлиги ва бошқа сабаблар билан йўқотилаётган ёнилғини ҳам қўшсак жуда катта миқдорда ёнилғи исроф бўлаётганини кўриш мумкин.

Дунё миқёсида нефт маҳсулотларига талаб ортиб, нархи кўтарилиб бораётган бир пайтда исрофгарчиликка йўл қўйиб бўлмайди.

Ёнилғи исрофгарчилигидан кўрилган зарар фақат йўқотилган ёнилғи миқдори билан ўлчанмайди. Исрофгарчилик ёнилғининг белгиланган меъёрдан кўп сарф бўлишига ва натижада таъминотда узилишлар юзага келишига, тўшланган захиранинг тез тугаб қолишига ва оқибатда мавсумда ёки бирор технологик жараёни бажараётганда тракторнинг тўхтаб қолишига

олиб келади. Бу эса, технологик жараёни бажариш муддатининг кечикишига, олинадиган ҳосил миқдорининг камайишига ва маҳсулот сифатининг пасайишига олиб келади. Натижада, маҳсулот таннархи ошади, фермер хўжалигининг рентабеллилик даражаси пасаяди. Исрофгарчилик туфайли пайдо бўлган иқтисодий зарарлар занжири келгуси йил ҳосилига ҳам салбий таъсир этмай қолмайди.

Ёнилғи исрофгарчилиги нафақат иқтисодий балки экологик жиҳатдан ҳам зарар келтиради.

Двигател ёнилғи камерасида заҳарсиз (сув буғи, тутун) ва заҳарли (углерод ва азотли бирикмалар, чала ёнган углеводород, альдегид ва бошқа аралашмалар) газ ҳосил бўлади. Заҳарли газлар носоз двигателда ёнилғининг чала ёнишидан ҳосил бўлади.

Трактор ва автомобиллар тутуни таркибидаги заҳарли моддалар қор ва ёмғирлар билан ерга тушиб дарё, сув ҳавзалари, экинлар ва тупроқни ифлослантиради. Натижада, қишлоқ хўжалик экинларининг ўсиши секинлашади, ҳосилдорлиги пасаяди, сифати бузилади ва бундан ташқари фойдали ҳашорат ва ўсимликлар нобуд бўлади [11].

Нефт маҳсулотларининг исроф қилиниши кўп жойларда ҳовуз ва сув ҳавзаларининг ифлосланишига сабаб бўлмоқда, 1 грамм нефт маҳсулоти 10 куб.м сувни ифлос қилади, 10 грами эса 1 куб.м сувни заҳарлайди. Бундай сувда балиқлар ҳалок бўлади, чорвани ҳам суғориб бўлмайди.

Агар исрофгарчиликнинг олди олиниб, ёнилғидан тежамкорлик билан фойдаланилса, тежалган ёнилғи ҳисобига қанча кўшимча маҳсулот етиштириш мумкинлигини ҳисоблаб топиш қийин эмас.

Нефт маҳсулотлари нархининг ошиши қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари таннархида ёнилғи харажатлари улушининг ортишига олиб келди. Бундай ҳолат

фақат Ўзбекистонга тегишли эмас. Масалан, ҳозирги кунда Россияда ёнилғи харажатлари қишлоқ хўжалик маҳсулотлари таннархининг 30 фоизгача бўлган қисмини ташкил этади [7].

Демак, ёнилғи-мойлаш материалларидан тежаб фойдаланиш ва унинг исроф бўлишига йўл қўймаслик жуда муҳим ва долзарб масаладир.

2. Ёнилғининг исроф бўлиш турлари

Ёнилғи исроф бўлишининг асосан икки тури мавжуд (1-расм):

1. Резервуар, идиш ва таъминлаш воситаларидан тўкилиши, тошиб кетиши, оқиши, томчилаши, ҳавога буғланиши, бўшатишган идиш тубида қолиши, машинани ишлатиш вақтида қилинган ортиқча сарфлар оқибатида ёнилғининг миқдори камаяди. Бундай исрофни ёнилғининг оғирлигини ёки ҳажмини ўлчаб аниқлаш мумкин.

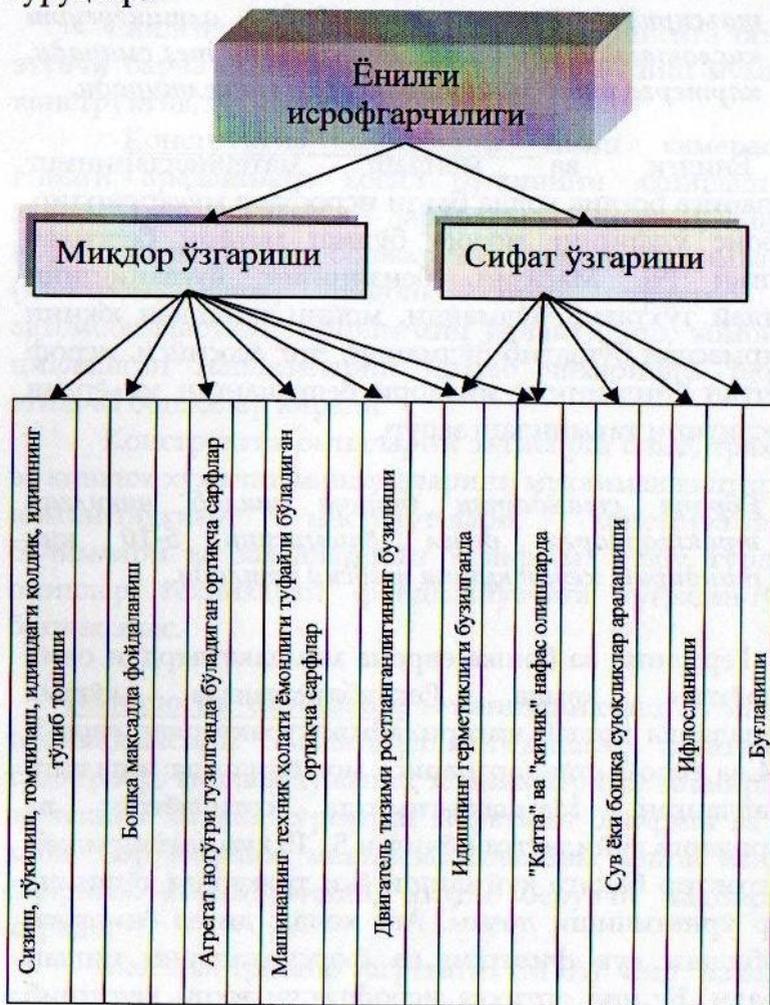
2. Сув аралашishi, ифлосланиши, оксидланиши натижасида ёнилғининг сифати, яъни физик, кимёвий ва эксплуатацион хусусиятлари ўзгаради. Ёнилғи таркибини кимёвий таҳлил қилиб аниқлаш мумкин.

Иккала турдаги исрофгарчилик бир пайтда юз бериши ҳам мумкин. Масалан, бензин буғланиб миқдори камаяди, шу билан бирга унинг сифати бузилади.

Бензиннинг латиф қисми буғланиб миқдори камайса, унинг октан сони ҳам пасаяди, ёниш камерасини, клапанлар ва бошқа қисмлар юзасини қўрғошинли қуя қоплайди, двигател қуввати камаяди, ёнилғи сарфи ошади.

1-расм. Ёнилғининг исроф бўлиш туркумлари ва гуруҳлари

Иссиқ кунлари бензин таркибидаги кўрғошинни олиб чиқувчи элементнинг 70...80 фоизи бугланиб кетиши мумкин.

Мундарижа

	Сўз боши	3
1.	Ёнилғи исрофгарчилигининг оқибатлари салбий	4
2.	Ёнилғининг исроф бўлиш турлари	6
3.	Ёнилғи сарфига таъсир этувчи омиллар тахлили	9
4.	Ёнилғи исрофгарчилигига қарши технологик чора-тадбирлар	11
4.1	Эски қишлоқ хўжалик техникаларини янгилаш	11
4.2.	Трактор, комбайн ва бошқа янги техникаларни чиқиштириш	12
4.3.	Тракторларни аккумулятор билан таъминлаш	13
4.4.	Трактор ва комбайнларнинг носозликларини бартараф этиш ва уларни ишга ростлаш	13
4.5.	Қишлоқ хўжалик техникалари носозлигини бартараф этиш ва ишга ростлаш	19
5.	Ёнилғи исрофгарчилигига қарши ташкилий чора-тадбирлар	20
5.1.	Трактор ва қишлоқ хўжалик машиналарини мақбул агрегатлаш	20
5.2.	Механизация ишларини тўғри ташкил этиш	21
5.3.	Механизациялашган ишлар технологиясини ва машиналарни танлаш	23
5.4.	Механизаторлар малакасини ошириш	24
5.5.	Ёнилғи-мойлаш материалларини трактор ва автомобилларга қуйишни назорат қилиш	25
5.6.	Йўлларни таъмирлаш ва далаларни текислаш	25
6.	Ёнилғини ташиниш ва сақлаш даврида исроф бўлишига қарши кураш	26
6.1.	Ёнилғининг томчилаб оқиб ва сизиб чиқиб исроф бўлишига қарши кураш	26
6.2.	Ёнилғининг буғланиб исроф бўлишига қарши кураш	28

6.3.	Турли ёнилгиларнинг аралашиб исроф бўлишига қарши кураш	39
7.	Мойларнинг исроф бўлишига қарши кураш	31
	Фойдаланилган адабиётлар	33

Босишга рухсат этилди 20 сентябры 2011 й.
Қоғоз бичими 60x84 ¹/₁₆
3,5 босма табок. Офсет усулида чоп этилди.
Буюртма № 1. Адади 200 нусха.
Баҳоси келишилган нархда.

МЧЖ «VETEKO STYLE» босмаҳонасида чоп этилди.
Манзил: Тошкент шаҳри, Якқасарой тумани,
У.Носир кўчаси, 91